

Författare: Mats Karlsson (2013-03-24)

Den brutala bronsåldern

Bronsålderns nordbor var inga fredliga soldyrkare. Tvärtom var deras vardag fylld av våld och hot, långväga handels- och plundringståt. Nya fynd görs i rasande fart och gamla tolkas om. Epoken framstår allt mer som en föregångare till vikingatiden. Man bär svärd. Det är inget märkligt med det – det gör 40 procent av alla människofigurer på Bohusläns hällristningar. Men svärdet är lyft. Det gör mannen unik i hela norra Europa. Arkeologerna Andreas Toreld och Tommy Andersson, som egentligen tänkt hålla helg, drar efter andan. Inte nog med det. Nyss har de, på samma häll, hittat en figur som med kraft stöter ett långt spjut i bröstet på en annan man, som går till attack med en påk. Det är den första och hittills enda kända dråps scenen på en hällristning i norra Europa. Den där fredagseftermiddagen våren 2010 blir lång. Den enastående upptäckten följs av fler i samma område kring Brastad. Under två utgrävningssäsonger uppdragas sammanlagt 24 figurer med lyfta svärd. De båda arkeologerna har hittat vad de kallar ”våldets dal”, ensam i sitt slag.

– *Kanske finns det liknande ristningar på andra ställen, men hittills har vi inte hittat några*, säger Andreas Toreld, som arbetar i det privatfinansierade Hällristningsprojektet.

Tillsammans med en rad nya fynd i Europa innebär ”svärdslyftarna” att historien om bronsåldern, som varade 1800–500 f.Kr., måste skrivas om. Samtidigt omtolkas tidigare fynd och ger en annan bild än den vi vant oss vid. Bland annat träder våldet fram, inte bara ur bronsåldern utan långt tillbaka ur historiens djup. Den uppmärksammade boken *Bronsåldersmordet* (2009) av arkeologen och författaren Jonathan Lindström riktade mångas ögon mot epoken.

– *Den har länge legat dold under vikingatidens tjocka yllefilt, som gömmer alla andra epoker*, säger han.

I uppföljaren *De dödas tempel* (2011) vidgar han också vyerna kring människors världsbilder under den epok som föregick bronsåldern, yngre stenåldern. Epokindelningar kan vara vanskliga: de tenderar att betona skillnader snarare än likheter, att ställa vad som uppfattas som olika kulturer mot varandra. Kontinuitet över epokgränser, regionala olikheter inom epoker och parallella kulturer riskerar att tonas ner. Men nu gör Lindström och andra forskare sitt bästa för att komplicera bilden. För en eftervärld med new age-glasögon kan bronsålderns människor framstå som fredliga flummare som tutade i bronslurar, dansade i särk och offrade till sol- och fruktbarhetsgudar. Skillnaden är markant om man jämför med de barbariska vikingarna som, halvtannat årtusende senare, under åkallan av Tor, slog ihjäl folk över halva kontinenten.

Men det finns även likheter som nu lyfts fram. Det ironiska är att när bronsåldern träder ut ur vikingatidens skugga ser de båda epokerna förvånansvärt lika ut. Därmed är det inte sagt att människorna delade samma föreställningsvärld, men bronsåldersfolket börjar allt mer få konturen av föregångare till vikingarna. Det är framför allt tre aspekter som i dag betonas efter att tidigare ha försummats eller tonats ner:

- 1. Bronsålderns vardag präglades av våld eller hot om våld.**
- 2. Den materiella kulturen formades av långväga handelskontakter och resor.**
- 3. Samhället var hierarkiskt.**

De tre punkterna för tankarna till vikingatiden, även om det kan finnas stora skillnader.

– Vi ser gärna förhistorien som en evolution, en gradvis utveckling från primitiva till mer komplexa samhällen.

Men när det gäller bronsålder och vikingatid tycks liknande processer ske om igen. Det gäller att hitta nya grepp för att beskriva detta på ett bra sätt, säger Lene Melheim vid Oslo universitet, som i december ledde en forskarkonferens på temat. Ett syfte med konferensen var att sammanföra specialister på de båda tidsepokerna, som traditionellt studeras var för sig. Medan vikingatidsforskarna kunnat stödja sig på historiska källor har bronsåldersforskarna använt metoder och modeller från socialantropologi och etnografi för att tolka de arkeologiska fynden. Att epokerna liknar varandra har inte varit lika tydligt tidigare. I december 2012 hölls en konferens även på Göteborgs universitet. Den handlade uteslutande om bronsåldern och här deltog forskare som studerat olika aspekter på krigföring. Några av de största namnen inom bronsåldersarkeologin fanns på plats, från olika specialiteter, som den minoiska kulturen på Kreta och Nordens hållristningar.

– I hela Europa ser vi framväxten av ett skiktat samhälle med ledare som fick sin status som krigare och som kontrollerade produktionsresurserna med hot om våld. Krig förekom inte oavbrutet, men troligen var hotet om våld konstant, säger Christian Horn, som ordnade Göteborgskonferensen.

– Mycket av krigandet skedde lokalt. Intensiteten var lägre men kriget därför inte mindre farligt. Det var en del av ett socialt sammanhang med handel och med riter. En del av vardagen.

Fynden av de spektakulära svärdslyftarna kom som en blixtnedslag från klar himmel. Många av hållarna hade kartlagts tidigare, men äldre tiders forskare har både missat ristningar och tolkat andra fel. Solsymboler har i en del fall nu visat sig vara sköldar, och vapen som man tidigare inte sett framträder tydligt. Det kan i efterhand tyckas märkligt att den oerhörda mängden figurer med spjut, pilbåge, yxa, klubba eller svärd främst tolkats som fredliga människor involverade i symboliska ritualer eller möjligen jakt. Men just att svärdet aldrig tidigare hållits i handen utan varit nedstuckna i sina skidor är ett faktum som lett tanken på fredliga vägar. Kanske har de nyupptäckta ristningarna gjorts när svärdet var ett nytt vapen, och att det därför var viktigt att visa det, resonerar Andreas Toreld. I senare ristningar gjorde man bara en svärdsskida för att markera svärdet och lämna figurernas händer fria att hålla andra vapen. De många skeppen på hållristningarna har länge varit föremål för het debatt. En del forskare ger ristningarna en rent rituell funktion medan andra anser att de avbildar verkliga skepp. Men pendeln har allt mer svängt över till de senares favör.

– Människor i kustsamhällen organiserade sig för att bedriva handel, för att överleva, för att skaffa sig de här metallerna. Vi får hållristningar med skepp, sedan skeppssättningarna med början på Gotland. Det kommer vapen tillverkade av metall, vilket gör väldigt stor skillnad. Men tidigare såg forskarna bara ritualer, religiösa tecken, fruktbarhetskult – allt utom krig, säger Johan Ling vid Göteborgs universitet, som konstaterar att det finns 10 000 skeppsrisingar i Bohuslän.

– Här låg skärningspunkten för sjöfarten mellan de skandinaviska områdena, men även mellan de brittiska öarna och Europa. Här finns mest avbildade krigare i Norden. Det kan indikera att det förekom både handel, krigföring och allianser. De som sysslade med handel var handelsmän, krigare och resande, så det var egentligen ganska likt vikingatiden.

Johan Ling har med isotopanalyser av nordiska bronsfynd funnit att kopparn i legeringen kom från bland annat Iberiska halvön, Sardinien och Alperna. En tenntacka som analyserats kom från Cornwall, som var en vanlig källa till tenn under epoken. Via omfattande handelsnätverk med knutpunkter i dagens Danmark och norra Tyskland kom metallerna till Norden. Kanske for nordbor ända till de brittiska öarna. Metallerna betalades

med bärnsten, som var hett eftertraktat på hela kontinenten. Bronset var motorn som höll hela maskineriet i gång. Bronset gav status åt lokala hövdingar, som var bra på att nätverka, och det gav ära åt krigare som rövade i när och fjärran. Bronset gav även strålgång åt ritualer och följde stormännen i graven. Tecken på bronsåldersvåld finns över hela Europa. Oerhörda mängder vapen har lagts i praktgravar, inte minst i Danmark, eller sänkts ner i vattendrag och mossar. Rituell vapen som inte kunde användas i strid, slog en äldre generation arkeologer fast. Men de hade fel. Skador på skelett som visar på upprepat våld har förbisett eller förringats som sällsynta undantag. Men allt har inte kunnat bortförklaras. År 1960 hittades i Norge en massgrav från bronsåldern med över 20 barn samt unga och gamla som alla hade dödat brutalt. De hade även sår efter tidigare våld. Fyndet var länge unikt men har fått efterföljare. Under 2000-talet har arkeologer hittat massgravar i Turkiet, Tjeckien och Tyskland där offren dödat med mycket kraftigt våld. Det som tidigare setts som undantag var kanske inte alls ovanligt. Gamla fynd granskas nu igen och man ser spår av våld överallt. Vid stranden av floden Tollense i nordöstra Tyskland upptäcktes 2008 lämningar av ett slagfält från 1200-talet f.Kr. Arkeologerna har hittills funnit kvarlevor av nästan hundra män, de flesta unga, som dött en våldsam död. Detta motsäger tesen om att forntidens krig bara utkämpades i form av bakhåll, räder och mindre skärmytslingar – eller rituellt och symboliskt. Vid Tollense möttes två härar ansikte mot ansikte och offren dumpades i floden. Mängder av vapen har också påträffats. Bland dem finns träpåkar som bevarats väl i gyttjan vid floden, ett tecken på att fotfolket hade helt andra vapen än de praktsvärd som hittas i gravhögar. Svärd användes säkert också, men var för värdefulla för att lämnas på slagfältet. Med bronset kom nya vapen som inte funnits tidigare, som svärdet och lansens. Det kom hjälmar och sköldar och med all ny utrustning en annan form av krigföring. I Medelhavsområdet infördes den hästdragna snabba stridsvagnen som ytterligare förändrade kriget. Specialister som ryttare, hästtränare och smeder blev nyckelpersoner. Med bronset blir samhället skiktat, det uppstår lokala eliter som kontrollerar handeln och tar makten över allt större områden.

– *Bara i Danmark finns 50 000 gravhögar, och man har hittat 2 000 svärd. Det kan finnas 20 000 svärd som inte grävts fram. Äldre bronsåldern var Nordens första välståndsperiod, det var den rikaste regionen i Europa. Sydskandinavien blev rikt tack vare bärnstenen, som värderades lika högt som guld. Ett kilo bärnsten motsvarade 200 kilo koppar i värde,* säger Kristian Kristiansen, professor i arkeologi vid Göteborgs universitet.

I en banbrytande insats för han runt Europa och undersökte flera hundra bronssvärd. Han fann otvetydiga spår av strid, som hack i eggen, han fann svärd som reparerats gång på gång. Och han provade sig fram till hur man använde dem, visade att de var väl lämpade för strid. Längre ansågs att de stora bronssvärderna var för otympliga för att slåss med, att de därför bara kunde ha en rituell funktion. Förvisso har oanvända svärd hittats i gravar och vapenoffer i mossar, men många har varit väl använda, skadade och reparerade flera gånger. Sannolikt har de gått i arv i stormannasläkter i flera generationer innan de slutligen fått följa sin sista ägare i graven. Kristian Kristiansen presenterade sina rön i artikeln *The Tale of the sword* (2002).

– *Jag kunde ta död på alla fördomar om att vapnen bara hade en rituell funktion, säger han, som fört fram många nya, inte sällan kontroversiella, teorier om bronsålderns värld.*

Tidigare bronsåldersforskarens vilja att tillskriva allt en rituell betydelse och funktion är slående. Inget görs på lek för lekens egen skull, inget är vardagligt och banalt, inget är uselt och grymt. Hur kunde det bli så fel, trots att bevisen tycks överväldigande? Hur kunde en närmast enig arkeologkår bortse från alla tecken på våld och krig som omgav dem? Lika lite som andra vetenskaper är arkeologin immun mot politiska strömningar. Samhällets syn på våld avspeglas både i de frågor som forskarna ställer och i hur de tolkar sina fynd. Under 1800-talets och det tidiga 1900-talets imperialism var andra folk råa vildar som skulle "civiliseras" med våld. Men andra världskriget, med förintelse, terrorbombning av civila och atombomben, avslöjade oss som de råa vildarna. Urbefolkningarna, som hade utrotats eller förpassats till reservat, omvärderades nostalgiskt när de inte längre utgjorde något hot. Våld och annat "dåligt" beteende bland dem kunde då skyllas på inflyttandet från kolonialmakterna. När miljöförstöring och andra baksidor av vår livsstil uppmärksammas allt mer framstår "vildens" liv för många som äkta och sunt. Vi har drömt oss till en fjärran, mer oskuldsfull värld. Men har den verkligen funnits? Myten om den ädle vilden härrör från den franske upplysningsfilosofen Jean-Jacques Rousseau, som ansåg att människan i grunden är god. Våld uppstod först med det privata ägandet, som skapade ojämlikhet, ansåg han. Mot den synen brukar man ställa hans engelska 1600-talskollega Thomas Hobbes, som ansåg att människan är krigisk och att livet i naturtillståndet var "ensamt, torftigt, obehagligt,

djuriskt och kort”. Om Rousseau haft störst inflytande under det kalla kriget så har Hobbes blivit mer på modet efter murens fall. Det är inte bara bronsåldern som omvärderats, utan också synen på krig i forntiden över huvud taget. Exempelvis uppfattar forskarna nu det våld som urbefolkningarna på de amerikanska kontinenterna utövade före Columbus. Tidigare har de setts som fredliga men tvungna att ta till vapen när kolonistörerna kom. Det som satte fart på omvärderingen var boken *War before civilization* från 1995 av Lawrence H. Keeley, professor i arkeologi vid Oxford University. I den visar han övertygande att förhistoriska krig skördade betydligt fler offer än dagens, räknat i andel av folkmängden. År 2011 kom Harvardpsykologen Steven Pinkers bok *The better angels of our nature*, där han utgår från liknande siffror i en massiv statistik och sedan söker psykologiska förklaringar till varför vi blivit allt fredligare under historiens gång. Steven Pinker beskriver till exempel Gamla testamentet som en provkarta över alla de hemskheter som människor kan utsätta varandra för: tortyr, massvåldtäkter, folkmord, etnisk rensning. Inte ens Edens lustgård går fri. När Kain dödade Abel strök en fjärdedel av världsbefolkningen med, framhåller han. Gamla testamentet utspelar sig under Medelhavsregionens bronsålder. Poängen är inte om alla historier är bokstavligt sanna eller inte, utan att de avspeglar ett samhälle där utstuderat och grymt våld inte var ovanligt, menar Steven Pinker, som har gått igenom en lång rad exempel ur förhistorien. Enligt vissa beräkningar dödades i jägar- och samlarsamhällen uppemot 15 procent av befolkningen genom våld, mot bara 3 procent när människan blev bofast bonde. Under det krigiska 1900-talet hade siffran sjunkit till nedåt 1 procent och andelen fortsätter att minska, enligt Steven Pinker. Bilden av bronsåldern som tecknats här är varken fullständig eller slutgiltig. Snarare är risken eller chansen stor för att den kommer att förändras igen. De senaste tio åren har forskningen om bronsåldern accelererat och fler omvälvande fynd och omvärderingar är troligen att vänta. En omdiskuterad fråga nu är hur spritt krigaridealet var, vad det innebar och hur härskare valde att förknippas med en attraktiv krigaridentitet. En del forskare kritiserar dock fokuseringen på de manliga idealen och anser att det ger en skev bild. Bronsålderns religion och världsbild är en annan fråga som förblir omstridd. Vad är då det viktigaste som framkommit på senare år?

– *Det har gjorts ett antal större utgrävningar, till exempel i Apalle i Uppland, Fosie utanför Malmö och i Linköpingstrakten. Tidigare har man tittat mycket på föremål och hållristningar, nu gräver man ut större gravfält och boplatser. Det ger bättre kunskap om vardagen. Och det kompletteras av utgrävningar av borgar med både militära och kultiska funktioner, säger Jonathan Lindström.*

– *Att samhället var så skiktat. Högst upp fanns krigsherrarna, som i dagens Afghanistan. De var ståtliga figurer med hög status, men de kunde också vara brutala. Det började redan under yngre stenåldern, men omfattningen växer markant under bronsåldern, säger Christian Horn.*

– *Att bronsålderns samhälle var komplext och likt vikingatiden. Mycket av det vi trott var nytt för järnåldern uppkom redan under bronsåldern. Vi har underskattat både metallhandels omfattning och människors rörlighet. Under bronsåldern skedde den första globaliseringen, säger Kristian Kristiansen.*